

csony színvonalú, közízléshez idomuló képregények ellen, s minden olyan, a nyelvvel szemben megnyilvánuló visszaélés ellen, melyet a tömegtájékoztatóban alkalmaznak.

A szerző alapvető célkitűzése, hogy kitörjön a vonalból és megszabaduljon a betűcivilizáció nehezékeitől, teljes mértékben sikerült. Azonban nem találunk olyan előremutató utalást vagy töredéket, amely távlatilag körvonalazhatná ennek a vizuális költészetnek a további fejlődését és jövőjét. Matković meglehetősen otthonosan mozog a verbi-voko-vizuális kísérletek kontextusában, a konkrét vizuális költészet jelenleg két legfejlettebb fázisát képező viselkedésköltészet és konceptuális költészet nyomait azonban hiába keressük nála.

SZOMBATHY Bálint

KÖZVETÍTŐK DICSÉRETE

Haraszti Zsuzsa: *A megalázás problematikája Mario Vargas Llosa regényeiben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

Kulin Katalin: *Mítosz és valóság*. Gabriel García Márquez, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

Szinte minden művészeti áramlatnak vannak értelmezői és bírálói. Ez az irodalomra is vonatkozik. Egy-egy új irányzat hatása gyakran, különös módon, épp bírálótól és magyarázóitól függ, azaz néha nem elegendő maga a mű, az őt körülvevő és kísérő kritikai közég kell hozzá, hogy elterjedjen és kifejtsen hatását. Előfordul, hogy a kritika közepes művekből világirodalmi teljesítményt kovácsol, máskor pedig épp elmaradása késlelteti elismerését. Gyakran illethetjük szemrehányással a kritikát, mert az olvasót manipulálható szubjektummá fokozza le, de ugyanakkor az igazi, tudományos vagy tárgyilagos (nevezzük bárhogyan) kritika a modern irodalom tolmácsolásához és népszerűsítéséhez nélkülözhetetlen. A modern próza próbálkozásai sokszor nehen közelíthetők meg, és a kritikusok feladata az alkotói „rejtjelek” megfejtése lenne, a mű és az olvasó közötti útszakasz lerövidítése. Természetesen az elsődleges cél minden esetben azoknak az esztétikai értékeknek a felfedezése, amelyek a művet olvasásra érdemessé teszik.

*

Az utóbbi évtizedben a dél-amerikai irodalom erőteljes betörésének és óriási olvasottságának lehetünk szemtanúi. Nemcsak a könyvesboltokban eladott példányszám, hanem a rádió, televízió, sőt még a napisajtó érdeklődése is ezt bizonyítja. Maguk az alkotók is eljutnak hozzánk (leg-

utóbb Márquez járt itt), és ezzel nagyban növelhetik népszerűségüket. A dél-amerikai kritika idejében felfedezte alkotóinak újszerűségét, és lázasan kutatta művészi értékeiket is. Hozzánk e művek késve érkeztek, míg a kritika éppenséggel alaposan lemaradt. Itt-ott néhány bevezetőre és recenzióra akadhatunk, de ezek inkább a recenzens tanácsstalanságáról tanúskodnak, és nem tekinthetők a műre való gyors — és hatásos — reagálásnak. Ezért vehetjük érdeklődéssel kézbe Haraszti Zuzsa Mario Vargas Llosáról és Kulin Katalin Márquezzal írott könyvét. Mármost dicsérje őket könyvük megírásának relatív gyorsasága és szellemi befogadóképességük frissesége, de az a kettős szándék is, hogy igazi kritikai értékelést nyújtsanak és hidat verjenek az olvasó és a mű közé.

Haraszti Zsuzsa nem vállalkozott Vargas Llosa teljes írásművészetének értelmezésére, célja a neves perui író prózájának egy meghatározott szemzőgből való megközelítése volt. Könyve öt részből áll. A bevezető rész második mondata summásan fejezi ki a szerző fontos megállapítását: „A latin-amerikai valóság ábrázolása együtt jár egyetemes problémák felvetésével, a legmodernebb alkotói módszerek és eszközök sikeres alkalmazásával, és nem nélkülözi a társadalmi haladás iránti elkötelezettséget sem.” Könyvében ezt csak részben sikerült alátámasztania, épp azért, mert nem törekszik a teljes felmérésre. A továbbiakban röviden leírja Vargas Llosa írói pályafutását, ízelítőt ad a róla megjelent, főleg spanyol nyelvű irodalomból. A legnagyobb figyelemmel Oviedo felé fordul, mert úgy véli, talán ő közelíthette meg legjobban Vargas Llosa világát. Haraszti, nyilatkozata szerint, könyvét azért írta, mert az eddigi kritika a megalázás problémájának Vargas Llosa műveiben nem szentelt kellő figyelmet, pedig szerinte ez a probléma a perui író műveinek kulcsa. A félreértések elkerülése végett már a bevezetőben megadja a megalázás általa megfogalmazott meghatározását: „Megalázásnak nevezem azt az osztály-társadalmakra jellemző folyamatot, állapotot, egyéni és társadalmi viszonylatot, amely akár erőszakos, akár békés módszerek és eszközök olyan kombinációjának alkalmazásából adódik, amelynek célja az egyén, egy társadalmi réteg vagy osztály függő helyzetének biztosítása és kifejezésre juttatása, végső soron közvetett vagy közvetlen kizsákmányolásuk érdekében.”

Haraszti könyvének java részét négy Vargas Llosa-mű elemzése teszi ki. Ezek *A város és a kutyák*, a *Kölykök*, *A Zöld Palota* és a *Négy óra a Catedralban*. Az első kettővel egy fejezetben foglalkozik, a harmadikkal és a negyedikkel két külön részben. *A város és a kutyák*ban Haraszti szerint Vargas Llosa a megalázás közvetlen formáit teszi vizsgálat tárgyává. A hősök e műben tudatosan élnek át az elembertelenedéshez vezető megalázást. Egy másik megállapítása szerint a megalázás személyiségromboló hatása minden szereplőnél tapasztalható, kimutatja az erőszakra való reagálás különböző változatait. Ez a regény a megalázás folyamatát ábrázolja, a *Kölykök* című kisregény pedig egy megalázott sorsát.

Ennek a fejezetnek a címe A megalázás az ifjúság körében, míg a következő A megalázás az indián tömegek proletarizálódási folyamatában (tárgya *A Zöld Palota*). Ebben a szerző közvetlenül utal vizsgálódásainak eredményeire. Arra a megállapításra jut, hogy ebben a regényben „a szereplők másképpen érzékelik a megalázást és annak következményeit”, mert a „megalázást magától értetődőnek tartják, s nem is tiltakoznak ellene”. Ez alacsony tudatszintjükkel magyarázható, a lét és tudat közötti fáziskülönbéggel. E fejezet központjában az indiánkérdés áll. Haraszi helyesen ismeri fel, hogy a regényben „Vargas Llosa nem a proletarizálódás pillanatát, hanem folyamatát mutatja be”. Az indiánok esetében a civilizálódás egybeesik a proletarizálódással, a kőkorszakból a kapitalizmusban lépnek. A perui kapitalista rendszer megalázáson és lenyomáson alapszik — ezt a végső megállapítást vonja le Haraszi a *Négy óra a Catedralban* tanulmányozva. Szerinte olyan politikai regény ez, amely a magánélet felől közelíti meg a politikai rendszer lényegét. Ezért a négy főhős életútját, nézeteit elemzi, s megállapítja, hogy Bermudez „a korrupció felszentelt papja” (Oviedótól vett meghatározás), Ferrin Zavala az oligarchia képviselője (példa arra, hogy „a függőség és megalázás rendszere mindenkit, még fenntartóit, haszonélvezőit is lealjasítja”), Santiago Zavala sehova nem tartozó értelmiségi (Haraszi szerint sorsa Peruéval párhuzamos, az ő magatartásának megvilágításában jutott el a szerző a legmélyebbre) és Ambrosio vidéki, passzív proletár, mások akaratának eszköze, akaratától megfosztott rabszolga-gyilkos. Az összefoglalásban Haraszi Zuzsa megismétli legfontosabb tételeit: „A megalázást Vargas Llosa számtalan megjelenési formájában dolgozza fel műveiben, s az alapjaiban tükrözi a kizsákmányoláson alapuló társadalom törvényeit”, illetve „A megalázás az, amely a vezérgondolat szerepéhez jutva Vargas Llosa irodalmi koncepcióját és regényeinek formarendszerét meghatározza”. A könyvet Vargas Llosa magyar nyelven megjelent műveinek jegyzőke és névmutató zárja.

Haraszi a négy említett alkotás elemzésekor egyetlen (vitatható) módszert alkalmaz, önmagában záruló kört képez, amelyben észrevételeinek helyességét igyekszik bizonyítani. Minden fejezet élén rövid és magvas általános megállapításokat közöl a perui társadalom és azon túl a kapitalista társadalom törvényszerűségeiről. Ezt követi a megalázás motívumának elemzése. Megállapításait számtalan regénybeli idézettel támasztja alá. Haraszi meggyőző szándéka igazán imponáló. Elemzéseit azzal zárja, hogy kutatásai igazolták a bevezetőben felsorolt társadalmi igazságokat. Így az olvasó arra a következtetésre juthat, hogy az elemzés eleve szükségtelen, hiszen az irodalmi alkotás csak illusztrációja a társadalmi folyamatoknak. Ugyanakkor a Vargas Llosáról kapott kép sem teljes (bár erre a szerző nem is vállalkozott), mert a könyv szinte csak a művek tartalmával foglalkozik. Nagyon is hiányolhatjuk a művek teljesen újszerű formáinak elemzését. Ismerve Vargas Llosa műveinek mo-

tívumgazdagságát, joggal tehetjük fel a kérdést: vajon éppen a megalázás az a központi probléma műveiben, amelynek tisztázása egyszeriben érthetővé és világossá teszi számunkra az író mérhetetlen gazdagságát? Maradjunk adósak a válasszal, de helyette mondjuk ki, hogy Haraszi vizsgálatai nyomán kibontakozik előttünk ugyan Vargas Llosa, a társadalombíráló, azonban elvész Vargas Llosa, a művész. Tudniillik elmaradt az a nehéznek ígérkező elemzés, ami fényt deríthetett volna a perui író irodalmi eszközeinek hihetetlen összetettségére.

*

Kulin Katalin nevét a *Nagyvilágból* ismerhetjük. Jó néhány, kortárs latin-amerikai próza újdonságait ismertető írással jelentkezett már. Várható volt, hogy egyszer megkísérli az összefoglalást. Erre a legalkalmasabbnak Márquez alakját találta. De könyve nem csak róla szól, jóval többet nyújt: általában a dél-amerikai prózáról, más világrészek irodalmával való kapcsolatairól, a modern próza kifejezőeszközeiről, a mítoszról . . .

A könyv kilenc fejezetből áll. Az elsőben, az író életrajzára támaszkodva, Márquez írói pályáját vázolja fel. Kiemeli, milyen nagy szerepet játszanak Márquez műveiben főleg a korai gyermekévek élményei és motívumai. Sokat idéz Márquez nyilatkozataiból, megkísérli megfejteni mostani népszerűségének titkát („az olvasóknak megszerezte végre az érdekfeszítő, eseménydús elbeszélés örömét”). Úgy véli, politikus íróvá fejlődött, aki a zsarnokság ellen már nem művészi eszközökkel küzd. A szerző igyekszik bemutatni azt az irodalmi közeget is, amelyből Márquez származik és amelyben alkot. Mert az Elődök és kortársak című fejezet valójában a dél-amerikai próza rövid története. Felsorolja benne a legfontosabb áramlatokat, kiemeli összefüggéseiket az európai irodalommal, rámutat önállósulási törekvéseikre. A fejezet központi alakjai az ún. mágikus realizmus megteremtői: Carpentier, Onetti és Cortázar. Nem elégszik meg azzal a meghatározással, hogy a mágikus realizmus egyenlő a csodás felfedezésével a hétköznapi életben, hanem továbblép, és leszögezi: „Azok, akik a mágikus realizmus irányzathoz tartoznak, a valót akarják mélyebben, teljesebben, sokrétűbben megérteni és művésziileg megfogalmazni.” A fejezet Roa Bastos és Fuentes egy-egy művének ismertetését is tartalmazza. Érdekes, hogy Vargas Llosáról nem szól, mert szerinte nem a fenti vonal folytatója, „más utat látszik követni”. Ez a fejezte tulajdonképpen felkészítés a következő teljesebb megértéséhez, amelynek tárgya az alkotói képzelet folyamatossága Márquez műveiben.

Itt Márquez műveit, mindig a *Száz év magányra* vonatkoztatva, időrendben elemzi. Sokat tudhatunk meg a fejezetből Márquez „műhelytitkeiről”, de a központi téma, a mítosz vizsgálata itt elmarad. Kulin utal rá, hogy Márquez írói módszere lassan bontakozott ki, első elbeszélései-

ben még nem eredeti, de már ezekben is „a racionálisan megragadható világot túlságosan szűk edénynek tartja a teljes valóság befogadására”. Láthatóan vonzódik az anekdotához, a meséhez, a legendához; rajtuk keresztül jut majd el a mítoszhoz. Kulin Katalin itt utal a márquezi írói eljárás egyik legfontosabb vonására: „A valószínűtlenből olyan egész létrehozása, amely behálózza az olvasót és teszi a közvetlenül adottnál igazabb valóság foglyává.” A tárgyalt alkotásokban a szerző igen pontosan mutatja ki a szimbólumok szerepét, Márquez kezdeti racionalizáló törekvéseit. A Baljós óra esetében úgy véli, hogy „a nem egyértelmű írói szándék következtében a téma és az üzenet ellentmond egymásnak”. Kimutatja, hogy Márquez szándéka nem a közvetlen valóság ábrázolása, mert az arról kialakított szemlélete, „... arra kényszerít bennünket, hogy a már általa első fokon elvégzett elvonás alapján újabb, immár másodfokú elvonást hajtsunk végre”.

A mítoszteremtés okai és jegyei című következő fejezetben újra több alkotóra terjed ki a szerző vizsgálódási köre: Faulknerre, Onettire, Rul-fóra és Márqueze. Minden kétséget kizáróan az egész könyv legfényesebb részei közé tartozik ez, mert nemcsak a fenti négy alkotó művészetéről kapunk benne eredeti és lényegbevágó információkat, hanem a modern prózáról általában. Márquezei kapcsolatban Kulin a következő megállapításokhoz jutott: „Márquez a *Száz év magányt* teljes egészében a mítosz ciklikus és determinista szemléletéből következő ismétlés elve alapján szerkesztette. Hőseinek végzete a magány. Márquez szerint minden ember közös állapota, hogy képtelen a szeretetre és a másik emberben való részesülésre. Alakjait azért tekinti hősöknek, mert elviselik a magányosság okozta szenvedéseket.” Márquez új módszert — az anakronizmust és nosztalgiát — vezet be a múlt aktualizálására és a múlt, jelen és jövő egybeolvasztására. Egyébként a szerző szerint a mítosz titokatoszférájának felkeltésére a fenti négy író a következő módszereket alkalmazza: a csodás elemek, a hipnotikus prózát és az inkompetens narrátort. Ezeket külön-külön tárgyalja, és a művekből vett idézetekkel gazdagon illusztrálja. Lássuk, hogyan magyarázza Márquez hipnotikus prózáját: „Nem csak a mondat szintjén, hanem a regény szintjén is a szereplők, az események, a helyzetek, a motívumok és a mondatok ismétlésével és a már-már áttekinthetetlenül gazdag történnel. Így az olvasót bájolva a lét teljességében részesíti és nem csak szellemileg, hanem érzelmileg is olyan történet szereplőivé avatja, amely reprezentatív jeilégénél fogva egyúttal az emberiség története is.” Egyébként a *Száz év magány* tele van történelmiüldős-halmozással, a szereplőknel Márquez az idősíkok keverésére a nosztalgiát választotta, s ennek eredménye a múlt és jelen pillanatnyi interferenciája, átfedése. A nosztalgiát Kulin igen találatosan így definiálja: „Nosztalgia valami olyasmi iránt ébred, amit félig élünk meg vagy megélve félig értettük meg, s amit később magányosságunk tükrében szemlélünk.”

A következő fejezet (Mi a mítosz?) bemutatása felborítaná ismertetőnk egyensúlyát, mert, elméleti intermezzo iévé, nehezen illeszthető a könyv többé-kevésbé logikus felépítésébe. Az olvasótól a témára vonatkozó rendkívüli ismereteket követel meg. Az elvont, példákkal nem illusztrált, eszmefuttatás véleményem szerint külön tanulmány. Ellenben annál konkrétabb a következő rész, amely a *Száz év magány* mítoszrendszerét elemzi. Alapmítoszának Kulin a vérfertőzést és a gyilkosságot véli. Szerinte „Márquez a *Száz év magány*ban olyan mítoszt teremt, amely sajátosan latin-amerikai és általánosan XX. századi kérdésfeltevést tükröz (követi az ember elidegenedéséhez vezető útját)”. Úgy találja, nem családregényről van szó, hanem a nagány kérdéséről. Kimutatja, hogyan épülnek be a regénybe különböző népek és korok mítoszelemei. Leszögezi: „A *Száz év magány* üzenete szerint a magány ellen, a közösségért folyó küzdelem önmagában vett érték, maga az emberi élet, amely mindig és mindenkor szent.” Ez a fejezet a könyv magva. Igen pontos és érvek sorával meggyőzően alátámasztott észrevételeket tartalmaz. A szerző ügyesen vált a konkrét elemzésből az általánosba és fordítva. Fejtegetésein keresztül sok titok megoldódik, feltárul Márquez regényének rendkívüli mélysége, gazdagsága, szépsége és értéke.

A következő fejezet (García Márquez és a szürrealizmus) kulcsot ad Márquez elbeszéléseinek értelmezéséhez, de még mindig vissza-visszatér a *Száz év magány*hoz. Márquez sokban hasonlít az európai szürrealistákhoz (az írói szabadságot tartja legfőbb céljának, s ennek megvalósításában képzelete a mozgatóerő). Novelláiban gyakran játszik az olvasóval, de a fekete humort nem kedveli. Márquez modernségének titkát nehéz megfejteni, egyik ilyen titka a szerzőt ihlető képben keresendő, vagy ahogyan Kulin állítja: „Az író nem cselekményekben gondolkodik, hanem a feltörő képeket fűzi egybe.” Így lett egy kép *A pátriárka alkonya* ihletője. Ezzel a regénnyel foglalkozik a könyv utolsó fejezetében (Hatalom és nemlét). Ebben a „mítoszban” a végzetet az elnöki hatalom személyesíti meg, amelynek szorításából nincs menekülés: „... az a hatalom, amelyet művében ábrázolt, megállítja a mozgást, kizárólagos célja önmaga fenntartása és ezért az élet tagadása, vagyis maga a nemlét.” A mű alapos elemzésekor Kulin felfedi a szeretet és remény csíráit is. A kötetet Márquez műveinek bibliográfiája zárja, beleértve a magyarul megjelent köteteket és a vonatkozó irodalmat is.

Kulin Katalin könyve nemcsak azért fontos mű mert értően elemzi korunk egyik legizgalmasabb és legértékesebb alkotójának munkásságát, hanem azért is, mert jelentősen hozzájárul a modern próza megértéséhez.

VARGA István